

Ewa Rudnicka
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
ewa.rudnicka@uw.edu.pl

KATEGORIA STYLU W BADANIACH METALEKSYKOGRAFICZNYCH

Słowa klucze: leksykografia polska, tekstowość słownika, kategoria stylu, styl w leksykografii, stylometria, komponenty stylu

Keywords: Polish lexicography, textuality of a dictionary, the category of style, style in lexicography, stylometry, components of style

Celem niniejszego artykułu jest refleksja nad zastosowaniem kategorii stylu w badaniach metaleksykograficznych – możliwością i zasadnością wprowadzania jej do badań. Dociekanie zróżnicowania stylowego na gruncie opracowań słownikowych wydaje się nie tylko ciekawe, lecz także istotne poznawczo, zwłaszcza że nowe narzędzia do przetwarzania języka naturalnego, w tym wypadku – narzędzia stylometryczne, dają możliwość analizy wybranych elementów stylu w opracowaniach leksykograficznych.

1. Słownik jako tekst

Rzadko myśli się o słowniku jako tekście i zasadniczo nie operuje się określeniem *tekst* w odniesieniu do słownika jako całości czy nawet do podstawowej jednostki strukturalnej słownika, jaką jest artykuł hasłowy (słownikowy). Tak przynajmniej rzecz się przedstawia w polskich pracach metaleksykograficznych. Znamienne jest więc, że w jednym z artykułów Aleksandra Cieślíkowa (2006: 65), analizując adekwatność doboru przykładów i definicji, używa określenia *tekst słownikowy*. Rozumie przez to właśnie artykuł hasłowy¹.

¹ Można jeszcze oczywiście zastanowić się nad doprecyzowaniem nomenklatury. Zważywszy bowiem na swoistą budowę opracowań słownikowych, można by dla nazwania całości opracowania

W badaniach zachodnich uczonych na tekstowy aspekt słowników zwrócono natomiast uwagę w latach 70. XX w., o czym pisze m.in. Herbert Wiegand (1990). Pionierami w tym zakresie byli badacze francuscy, którzy opisywali słowniki w kategoriach zbiorów krótkich tekstów dydaktycznych (Dubois, Dubois 1971) bądź traktatów filozoficznych (Rey-Debove 1971). Z kolei w rozwijającej się w latach 70. i 80. metaleksykografii niemieckiej kładziono akcent na rozpatrywanie istoty kondensacji treści w przekazie słownikowym (Ising 1978; Wiegand 1983; Wolski 1986). Ostatnie dekady obfitują zaś, zwłaszcza na gruncie amerykańskim i francuskim, w rozważania na temat intertekstualności. O wadze zagadnienia może świadczyć specjalny numer tematyczny „International Journal of Lexicography” z 1989 r. (IJL), w którym znalazły się prace m.in. Thomasa B.I. Creamera, Rogera J. Steinera, Paula di Virgilio, Ladislava Zgusty oraz tekst Williama Frawleya pod znamennym tytułem *The dictionary as text*.

2. Kategoria stylu w leksykografii

Założenie, że słowniki są tekstami, pozwala wprowadzić do badań metaleksykograficznych kategorię stylu. Dobrym zaś punktem wyjścia do rozważań na temat tego, co składa się na styl w wypadku słowników, jakie elementy stylu uwidaczniają się w opracowaniach leksykograficznych i jakie są czynniki determinujące style w leksykografii, jest rozpatrywanie stylu w ujęciu tekstologicznym oraz semiotyczno-kulturowym (Zdunkiewicz-Jedynak 2008: 14–16).

O tym, że można mówić o stylach w leksykografii, najlepiej świadczy zestawienie ogólnej definicji stylu w ujęciu Zygmunta Saloniego (EJO: 576–578) z przykładami artykułów hasłowych z różnych słowników. Saloni definiuje styl jako „sposób ukształtowania tekstu w ramach tej samej zawartości komunikacyjnej w zależności od wyboru różnych środków synonimicznych należących do danej odmiany języka” (ibid.). Natomiast różnorodność ukształtowania opisu leksykograficznego o tej samej zawartości komunikacyjnej obrazuje zestawienie choćby kilku artykułów hasłowych z różnych słowników opisujących tę samą jednostkę leksykalną.

używać nazwy *makrotekst*, dla podkreślenia zaś nieautonomiczności pojedynczego artykułu hasłowego – nazwy *mikrotekst*. Terminów *makro-* i *mikrotekst* używam paralelnie do terminów *makro-* i *mikrostruktury*. Artykuł hasłowy pojmowany jako mikrotekst to słownikowa całość, kompletny, choć nie autonomiczny tekst powstały w efekcie realizacji odpowiedniego dla danej jednostki leksykalnej modelu mikrostruktury. Natomiast makrotekst to wynik realizacji przyjętego modelu makrostruktury.

Klekotać, kołatać, grzechotać, brząkać; klaskać, kłapać (o bocianie); źle grać na instrumencie muzycznym. brzdąkać; *przen.*, paplać, gadać bezustanku, trajkotać; k. komu nad głową = zanudzać go gadaniną; k. ś., bulgotać, wrzeć, kłówać ś.

Słownik ilustrowany języka polskiego

M. Arcta, Warszawa 1916

klekotać *ndk IX*, ~oczę a. ~ocę, ~ocze a. ~oce, ~ocz a. ~ocą, ~ocz a. ~otaj 1. «o bocianie: wydawać charakterystyczny i powtarzający się dźwięk, powstający przy kłapaniu dziobem»: Na suchym konarze jesionu, tuż przy domu, bocian zadzierał co chwila dziób do góry, kładł długą szyję wzdłuż grzbietu aż do ogona, a potem oddzierając ją powoli, klekotał. WEYS. *Józ. Puszcza* 217.

2. «wydawać dźwięk powstający przy uderzaniu o siebie twardych przedmiotów; o maszynach, motorach będących w pracy: wydawać łoskot, warkot; terkotać, grzechotać»: W pokoju obok klekotała maszyna do pisania. KONW. *Bud.* 6. Rozeszli się: on do „Sępa”, inżynier do samolotu, który klekotał na małym gazie. *Przebr.* 539, 1955. W zbożach klekotały żniwiarki. NAŁK. Z. *Gran.* 123. Tłum ubrany był nikczemnie, klekotały po chodnikach drewniane wojenne trepy. STRUG *Krzyż* I, 253. Krowy szły wolno, klekocąc drewnianymi kołatkami, zawieszonymi u szyi. ZAP. G. *Krzyż* 42. Minstrelowie murzyńscy klekocą w kastaniety, przy każdym ognisku słysząc odgłosy bębnow. SIENK. *Now.* III, 155. Z daleka z gościńca dolatywał turkot bryczek i klekotanie wózków chłopskich, toczących się do miasteczka. KONOPN. *Now.* II, 53.

3. *pot.* «mówić dużo i głośno; trajkotać, paplać, klepać»: Epizod ten tak szybko przemknął, że go nikt nie postrzegł, do czego zapewne pomogło nieustanne klekotanie językowe samej kasztelanowej. DZIERŻK. *Rodzina* 65.

♦ *fraz. daw.* Klekotać komu głowę «dręczyć kogo prośbami, pytaniami, żądaniem itp.; zwracać komu głowę swoimi kłopotami»: Klekoczesz mi głowę, że ci trzeba bydłęcia, a kiedy przyszedł czas, kupić go nie chcesz. PRUS *Plac.* 25. Gdzie się obróć, klekoczą mi wszyscy głowę, ażeby grać. CHOPIN *Wyb.* 39. // L

Słownik języka polskiego,

red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969

klekotać *cz. nd., czł.* klekotam, -tasz (klekoc(z)ę, -c(z)esz), *czp.* -tał, *tr.* -taj || klekoc(z). – 1. wydawać głuchy dźwięk (o ptakach): bociany klekoczą; *przen.* starcze piersi klekotają = starcy odzywają się bezdźwięcznym, przykrym głosem. 2. uderzać o coś z tępyim odgłosem: młyn klekocze. 3. grać na rozklekotanym instrumencie muzycznym: klekotać na pianinie. 4. jedno i to samo w kółko powtarzać: ciągle mi o tym klekoczesz i klekoczesz. – *śr.* XV ‘wydawać dźwięk głuchy’; XVI L ‘ts’; XVII K klekotać lub glegotać ‘o ptakach’; XVII L *przen.* ‘paplać, trajkotać’. – *dżwn.* – *ps.* *ksl* klekotac ‘o bocianie: klaskać, i kołatać’, *gl* klekotać, *cz* kłokotati ‘bełkotać, klaskać (o bocianie)’, *sla* klekotet, *mr* klehotaty, *br* klekotaty, *wr* klekotat’, *klikat* ‘krzyzczeć’, *slc* klekotati ‘klaskać’; *klenkati* ‘dźwięczeć’; *kleketati* ‘krakać’, *sch* kleketati, *cs* klekotati ‘szczekać zębami’. – 1. *klaskać, klepać, kłapać.* 2. *klepać, klaskać.* 3. *klepać, brzdąkać, walić, brząkać.* 4. *paplać, klepać, trajkotać, bajdurzyć, gadać, głądzić, pleść.*

Nowy słownik języka polskiego,

red. T. Lehr-Splawiński,

Warszawa 1938–1939

kle-ko-tać, ‘cze lub ‘ce, ‘kocz. 1 Kiedy bocian *cz NOK* klekocze, to wydaje charakterystyczny dźwięk, otwierając i zamykając dziób.

2 Jeśli jakaś rzecz **klekocze**, to wydaje charak- *cz NOK* terystyczne miarowe dźwięki, ponieważ uderza o coś lub jej części uderzają o siebie. *Przestała klekotać maszyna do pisania... Sadał klekocząc sandałami po asfalcie... Ze wschodu dobiegło klekotanie broni ręcznej.*

3 Mówimy, że ktoś **klekocze**, jeśli mówi dużo lub *cz NOK* bez zastanowienia. *Siedział za nami na furze [B/ABY] i klekotał jak najęty... Powołując się na prasę zagraniczną klekotaliśmy te same sformułowania... Od rana do wieczora klekotała, żebyśmy pozwili jej wyjechać.*

Inny słownik języka polskiego,

red. M. Bańko, Warszawa 2000

klekotać cz. *ndk IIa*, ~oczę || ~ocę, ~ocze || ~oce, ~ocz || ~taj **1.** ‘o bocianie: kłapiąc dziobem wydawać dźwięk, powtarzający się zazwyczaj kilka razy’: Na łące klekotał bocian. **2.** ‘wydawać dźwięk powstający przy uderzaniu o siebie twardych przedmiotów, o pracujących maszynach bądź ich częściach: terkotać, grzechotać’: Klekotał stary kierat. Klekotała maszyna do szycia. Klekotał silnik auta. **3.** ‘mówić dużo, głośno, szybko; trajkotać, paplać’: Ciagle klekotała z sąsiadkami.

Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, Warszawa 1996

Dla wyostrzenia różnic mogących występować między słownikowymi ujęciami warto jeszcze sięgnąć po słownik adresowany do zgoła innych odbiorców, mianowicie do dzieci:

klekotać 1. Mówimy, że bocian **klekocze**, kiedy wydaje charakterystyczny głos, przypominający „kle, kle”.

2. Kiedy jakaś rzecz **klekocze**, to jej części uderzają o coś lub o siebie, wydając powtarzające się dźwięki.

Wóz klekotał na drodze.

 klekocze lub **klekoce**, **klekocz**

M. Krajewska, *Mój pierwszy prawdziwy słownik*, Warszawa 2000

Podane artykuły hasłowe opisują to samo słowo, jednak bardzo się między sobą różnią. Jeśliby zaś wziąć pod uwagę także inne słowniki ogólne polszczyzny², zróżnicowanie okazałoby się jeszcze większe.

Przegląd opisów jednego słowa w różnych opracowaniach uzmysławia nam przede wszystkim zmiany zachodzące w semantyce i pragmatyce jednostek leksykalnych, zarazem jednak uświadamia to, że opis w tym samym typie opracowania nawet mimo niezmienności desygnatu (wszak znaczenia podstawowe często pozostają niezmiennie) może się znacznie różnić pod względem środków wyrazu, a zatem – słowniki mogą prezentować różny styl opisu.

W informacjach semantycznych autorzy korzystają z rozmaitych sposobów wyodrębniania definicji i ich formułowania³ (stosują cudzysłów definicyjny lub inny

² Warto porównać także opisy w słownikach: SL, SWil, SJPRyk, SW, SJPSz, PSWP, USJP. SL nie rozbudowuje opisu nadmiernie, ale operuje konkretnym autentycznym materiałem, stosuje minimalne kodowanie informacji fleksyjnych (podobnie postępowano w SWil, SW), swobodnie przykrawa i modyfikuje oryginalne cytaty. Dla odmiany SJPSz i USJP operują mocno skondensowanymi artykułami, bazującymi na kodowanej informacji fleksyjnej, dość mocno sformalizowanych definicjach i minimalistycznych egzemplach kolokacyjnych. W PSWP informacja fleksyjna jest rozbudowana ze względu na odejście od tradycyjnych technik skracania, a jako egzempl występują bardzo często zdania układane przez samych leksykografów. Itd.

³ Oczywiście na dobór definicji (czyli uwzględnienie wszystkich znaczeń wyrazu lub tylko części znaczeń) zasadniczy wpływ ma stan języka w danym momencie. Innym czynnikiem istotnym jest

krój pisma, sięgają po różne typy definicji, korzystają z mniej lub bardziej usystematyzowanego sposobu definiowania, ze ściśle określonych fraz definicyjnych). W wypadku *klekotać* definicje ograniczają się do podawania synonimów lub minimalnych syntagm⁴ (np. spośród powyższych słowników – SIJPArcT: ‘paplać, gadać bez ustanku, trajkotać’; SWJP: ‘mówić dużo, głośno, szybko; trajkotać, paplać’, z innych opracowań – SL: ‘brząkać, glegotać’; SWil: ‘świegotać, paplać’, ‘źle grać, brząkać’), zawierają rozwinięte syntagmy o charakterze analitycznym (np. NSJPLehr: ‘uderzać o coś z tępym odgłosem’; SJPD: ‘o bocianie: wydawać charakterystyczny i powtarzający się dźwięk, powstający przy kłapaniu dziobem’; ISJP: ‘Kiedy bocian klekoce, to wydaje charakterystyczny dźwięk, otwierając i zamykając dziób’; także PSWP: ‘mówić dużo i szybko, często nie kontrolując wypowiedzianych słów’) albo składają się zarówno z synonimów, jak i bardziej rozwiniętych syntagm (np. SW: ‘kołatać, trajkotać, grzechotać, brząkać, głuchy brzęk wydawać’; SJPSz: ‘powodować wydawanie dźwięku przez uderzenie o siebie twardych przedmiotów; o maszynach, motorach itp. będących w ruchu, pracujących: wydawać łoskot, warkot; stukotać, terkotać, grzechotać’; USJP: ‘mówić dużo i głośno, często bez zastanowienia; trajkotać, paplać’).

Z kolei w sposobie podawania informacji fleksyjnych można zauważyć różne umiejscowienie tych informacji, rozmaity sposób ich kodowania, wykorzystywanie (bądź nie) zróżnicowanych systemów nazewnictwa przypadków gramatycznych, odsyłanie (bądź nie) do odmiennego rodzaju wzorów fleksyjnych, podawanie skrótowych lub pełnych form gramatycznych itd. Na przykładzie wybranego tu czasownika zauważymy, że na informacje fleksyjne składają się albo same końcówki fleksyjne (lub zakończenia) wybranych form koniugacyjnych (np. SW: ta a. *cze* a. *×ce*, tał; ISJP: *·cze* lub *·ce*, *·kocz*), albo końcówki fleksyjne (zakończenia) wybranych form, na ogół bez określenia, o jaką formę chodzi, wraz z kodowaną informacją⁵ o typie fleksyjnym wyrazu (np. SWil: *ał*, a, *v. oce*, *v. cze*, *sn. nd.*; SJPD: *ndk IX*, *~oczę* a. *~ocę*, *~ocze* a. *~oce*, *~oczą* a. *ocą*, *~ocz* a. *~otaj*; SJPSz: *ndk IX*, *~oczę* a. *~ocę*, *~oczesz* a. *~ocesz*, *~ocz* (*~otaj*), *~otał*; SWJP: *cz. ndk IIa*, *~oczę || ~ocę*, *~ocze || ~oce*, *~ocz || ~taj*; USJP: *ndk · IX*, *~oczę* (*~ocę*), *~oczesz* (*~ocesz*), *~ocz*, *~ał*, a. *I ~am*, *~asz*, *~ają*, *~aj*, *~ał*), albo pełne postaci wybranych form koniugacyjnych, na ogół bez określenia, o jaką formę chodzi, wraz z informacją o typie fleksyjnym wyrazu i dodatkową

też podejście metodologiczne – słownik, w którym z założenia kodyfikuje się także historyczne, już niefunkcjonujące znaczenia wyrazu, będzie oczywiście uwzględniał wszystkie możliwe używane znaczenia. Jednak okazuje się, że nawet między słownikami, których założenia metodologiczne są takie same lub zbliżone, występują różnice w doborze definicji.

- 4 W omówieniu poszczególnych zagadnień (definiowania, opisu fleksyjnego, egzemplifikacji) dla pełniejszego obrazu sięgam po przykłady także ze słowników nieprzywołanych powyżej.
- 5 Informacją kodowaną nazywam informację wyrażoną w systemowo przyjętym dla danego opracowania kodzie, wykorzystującym określony zasób skrótów i sposobów ich tworzenia (np. przez ucięcie postępujące).

informacją fonetyczną (PSWP: *czas. niedokonany*; klekoczę || klekoć, klekoczesz || klekocesz, klekocz, klekotał, klekotaliśmy [klekotaliśmy], klekotalibyśmy [klekota-libyśmy]), albo wreszcie mamy do czynienia z wariantem mieszanym (SL: -ał, -a, et klekoce, *intrans. ndk.*; NSJPLehr: *cz. nd., czł. klekotam, -tasz (klekoczę, -c(z)esz), czp. -tał, tr. -taj || klekoc(z))⁶.*

Zróżnicowanie w egzemplach⁷ rozciąga się natomiast od minimalnych kolokacji (np. SWil: *Młyn klekoce*; NSJPLehr: *bociany klekoczą*), przez rozwinięte zdania preparowane (np. SJPSz: *Klekotała nie naoliwiona maszyna do szycia*; SW: *Woda w garnku klekocze ś.*; NSJPLehr: *ciągle mi o tym klekoczesz i klekoczesz*) i modyfikowane cytaty nielocalizowane lub lokalizowane (np. ISJP: *Od rana do wieczora klekotała, żebym pozwolił jej wyjechać*⁸; SL: *Pszczółki póty klekocecie, Aż snem od was związany Spi człek, jak zarzezany*. Groch. W. 353⁹), aż do oryginalnych, rozbudowanych, lokalizowanych cytatów pełnozdanowych (np. SJPD: *Na suchym konarze jesionu, tuż przy domu, bocian zadzierał co chwila dziób do góry, kładł długą szyję wzdłuż grzbietu aż do ogona, a potem oddzierając ją powoli, klekotał*. WEYS. Józ. Puszcza 217).

Podobne zróżnicowanie można obserwować w wypadku każdego z elementów mikrostruktury. Widzimy różnice między poszczególnymi słownikami także w sposobie podawania informacji pragmatycznych (np. stosowanie skrótów kwa-

-
- 6 Słownikowa charakterystyka fleksyjna czasowników jest względnie prosta, inaczej przedstawia się ta kwestia w wypadku innych części mowy. Bardziej skomplikowany leksykograficznie jest np. opis rzeczowników, przy których charakterystyce wykorzystuje się również kodowane oznaczenia form przypadków fleksyjnych. Prostszy natomiast jest opis przymiotników czy przysłówków.
 - 7 Ze względu na nieprecyzyjność stosowanych zwyczajowo określeń typu *przykłady, przykłady użycia, ilustracja materiałowa, ilustracja cytatowa* i ich nieadekwatny zakres posługuję się terminem *egzemplum*, którego zakres obejmuje wszystkie typy informowania o użyciu jednostki hasłowej, także dawne sygły (por. Rudnicka 2010: 111–112). Termin ten zaczął się przyjmować w metaleksykografii (np. w pracach Łukasza Borchmanna, Moniki Pawelec-Skurzyńskiej, Piotra Wierzchoń, Ewy Woźniak).
 - 8 Praktyka podawania w ISJP jako egzemplów zdań zaczerpniętych z korpusu, częstokroć zmodyfikowanych w mniejszym czy większym stopniu, jest dość powszechna, podany przykład jest jednak o tyle ciekawy, że odpowiedniego zdania w korpusie NKJP (do którego został włączony korpus PWN-owski) nie ma, można je natomiast znaleźć w artykule Aleksandry Domogały, która zdanie to buduje na użytek analizy semantycznej słowa *klekotać*. Mamy więc do czynienia z ciekawym wypadkiem cytowania zdania wymyślnego, niebędącego elementem żadnej naturalnej wypowiedzi. Zdanie zresztą jest dłuższe i przez Domogałę oznaczone jako wadliwie zbudowane w języku polskim, ponieważ brzmi: **Od rana do wieczora klekotała, żebym pozwolił jej wyjechać, ale nic przy tym nie powiedziała* (Domogała 2013: 34).
 - 9 Zabiegi modyfikowania cytatów przez Lindego bez oznaczania ingerencji w tekst z jednoczesnym podaniem lokalizacji cytatu były normą w jego słowniku. W tym wypadku zdanie pochodzące z *Wirydarza* Stanisława Grochowskiego brzmi w oryginale następująco: *Przez was [pszczołeczki – E.R.] trudów człek zbywa,| gdy w drodze odpoczywa,| bo w to trafić umiećie,| iż go łatwo uśpićie,| trudy prace w nim gładząc,| do snu wdzięcznego radząc;| więc póty klekocecie,| aż się w smysły wkradniecie:| tak snem od was związany| spi człek jak zarzezany* (Grochowski 1997: 45).

lifikatorowych, włączanie kwalifikatorów do definicji, różne uwzględnianie informacji o zakresie używalności słowa), informacji leksykalnych (m.in. uwzględnianie bądź nieuwzględnianie relacji wyrazowych, np. synonimii, czy syntagmatycznych, jak łączliwość wyrazowa), informacji etymologicznych (np. pomijanie tych informacji, różny zakres ich uwzględniania – przy słownictwie wyłącznie obcym lub przy wszystkich możliwych jednostkach) itd. Nie bez znaczenia jest również zróżnicowanie rodzajów kroju pisma i rozkład treści w artykule hasłowym (czynniki te nie przesądzają rzecz jasna o stylu, ale wyodrębniają lub uwypuklają poszczególne typy informacji słownikowej i elementy mikrostruktury, podkreślając pewne cechy stylowe).

Wszystkie tego rodzaju różnice świadczą o stosowaniu w danym słowniku odrębnej stylistyki. Wybór każdego ze wspomnianych środków, jak również rezygnacja z danego środka wyrazu, jest wyborem stylistycznym.

3. Komponenty stylu leksykograficznego, czyli co się składa na styl słownika

W literaturze obcojęzycznej o stylu w leksykografii pisał H. Wiegand (1990). Przedmiotem refleksji uczynił on zmianę stylu leksykograficznego między materiałem opracowanym przez Jacoba Grimma do pierwszego wydania *Das Deutsche Wörterbuch* (z tomów publikowanych w latach 1854–1862) a tym samym materiałem zawartym w edycji poprawionej słownika (wyd. 1965–1983). Styl słownikowy według Wieganda jest stałą (ustaloną) konwencją, zgodnie z którą dokonują się – jak to ujmuje autor – akty objaśniania h_n (tj. formułowanie tekstów słownikowych) i zgodnie z którą są ustrukturyzowane efekty tychże aktów objaśniania (Wiegand 1990: 122–124). Do stylistycznych środków wyrazu (*stylistic devices*) w leksykografii Wiegand zalicza takie elementy, jak: 1. stały (ustalony) sposób formułowania poszczególnych segmentów tekstu, 2. porządek segmentów tekstu, mikrostruktura słownikowa, 3. dobór segmentów tekstu, 4. wprowadzanie nowych segmentów tekstu do praktyki leksykograficznej, 5. stosunek między językiem opisywanym w słowniku a językiem słownikowego opisu, 6. objętość segmentów tekstowych w obrębie artykułu słownikowego, 7. zwiększona objętość artykułów hasłowych opisujących pewne typy lematów, 8. typografia (ibid.: 124). Jak widać, autor zwraca uwagę przede wszystkim na sposób zorganizowania informacji w poszczególnych aktach objaśniania, a kwestię stylu rozpatruje w nawiązaniu do Austinowskiej teorii aktów mowy.

Na nieco szersze potraktowanie stylu w odniesieniu do słowników pozwala podejście tekstologiczne i semiotyczno-kulturowe, które bynajmniej nie stoi w sprzeczności z wyżej przedstawionym podejściem strukturalno-pragmatycznym. Ponieważ w tym ujęciu styl jest rozumiany jako ponadtekstowa i ponadgatunkowa całość znakowa (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2012: 113), wydaje się, że jest ono po prostu bogatsze. Dlatego też poniższe refleksje nad komponentami stylu zostały oparte przede wszystkim na koncepcji Jerzego Bartmińskiego.

By scharakteryzować styl, Bartmiński rozróżnia wartości stylu i tekstowe eksponenty stylu. Przez wartości stylu należy rozumieć wszelkie treści, jakie niesie wybór danego stylu, czyli co znaczy dany styl jako taki, czemu służy, co komunikuje odbiorcy decyzja autora o wyborze takiego, a nie innego stylu. Natomiast eksponenty stylu związane z samą materią, zawartością są dwojakie – sygnały i wykładniki. Sygnały stylu, mające charakter językowy bądź pozajęzykowy (np. rozczłonkowanie tekstu, jego typografia), dają informację o ogólnej przynależności tekstu do pewnego stylu językowego. Wykładniki stylu zaś, mające wyłącznie językowy charakter (np. typ słownictwa, określone konstrukcje składniowe czy leksykalne itd.), służą realizacji przyjętych w danym stylu zasad czy inaczej kategorii stylistycznych (takich jak abstrakcyjność, obrazowość, ścisłość, jednoznaczność, obiektywizm, emocjonalność itd.). W odniesieniu do materii słownikowej komponenty stylu można przedstawić następująco¹⁰:

Schemat 1. Komponenty stylu słownikowego

KOMPONENTY STYLU SŁOWNIKOWEGO			
wartości		eksponenty	
• ontologia (racjonalność, punkt widzenia) • intencjonalność • zasady stylistyczne	sygnały	wykładniki	
	• segmentacja • typografia	• typ słownictwa wykorzystywanego w słowniku • typy konstrukcji składniowych czy leksykalnych • formy (bez)osobowe w formułach definicyjnych • typy stosowanych egzemplifikacji • relacje międzywyrazowe • ...	

Źródło: opracowanie własne.

Komponenty wskazujące na styl słownika tworzą trzy zasadnicze filary: ideowy (wartości), strukturalno-edytorski (sygnały) i językowy (wykładniki). Poniżej zostanie szkicowo przedstawiona odnośność wybranych elementów stylu do opracowań leksykograficznych. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu uwagę pokrótce poświęcę ontologii leksykograficznej (jedna z wartości stylu), segmentacji tekstu (jeden z sygnałów stylu), a także leksyce w definicjach i typom egzemplifikacji (dwa spośród wykładników stylu)¹¹.

¹⁰ Przy czym w odróżnieniu od Bartmińskiego przyjmuję, że sygnały mają charakter niejęzykowy (głównie strukturalny i graficzny), natomiast wykładniki – językowy.

¹¹ Koncepcja kategorii stylu w leksykografii w ujęciu tekstologicznym i semiotyczno-kulturowym jest w dalszym ciągu dopracowywana z myślą o obszerniejszym studium. Niniejszy tekst stanowi zarys tej koncepcji, z czego wynika też jego ogólnikowość w niektórych partiach.

3.1. Ontologia leksykograficzna jako jedna z wartości stylu

Wartości stylu nie są wspólne wszystkim słownikom, choć można by tego oczekiwać. W każdy słownik wpisana jest jakaś wizja świata oraz wizja samego języka i jego relacji do świata, więc z każdym słownikiem wiąże się pewna ontologia, racjonalność, intencjonalność, pewien punkt widzenia¹². Ontologia leksykograficzna (rozumiana jako sposób istnienia rzeczywistości, o której się mówi) jest w ogóle ontologią złożoną, w słowniku bowiem zawsze opisywany jest metaświat. Znajdujemy w nim zbiór słów, za którymi stoją zarówno świat realny, jak i fikcyjny, a także wyabstrahowany świat stanowiący inwariantną, „uśrednioną”, typową konceptualizację każdego z tych dwóch światów¹³.

Niewątpliwie wszystkie słowniki cechuje realizm, jest to warunek konieczny dla tego typu tekstów, natomiast nie zawsze jest to ten sam realizm. O niektórych słownikach można powiedzieć, że cechuje je realizm „naiwny”¹⁴ (oparty na przekonaniu, że słowa odnoszą się do rzeczywistych bytów, a świat jest taki, jakim go postrzegamy, jak np. w MPPS) bądź realizm zdroworozsądkowy (oparty na postrzeganiu świata przez przeciętnego człowieka, ale zarazem cechujący się pewnym dystansem wobec słów jako nazw obiektów, które zawierają w sobie niekiedy intersubiektywną interpretację świata, jak np. w ISJP, gdzie np. operatory typu *zwykle*, *często* wskazują na niewyraźność granic zakresu desygnacyjnego danej jednostki, a frazy definicyjne typu *x-em nazywamy...* sygnalizują pewną subiektywizację określeń). Bywają zaś takie, w których można się dopatrzeć realizmu scjentystycznego (opartego na naukowym postrzeganiu i kategoryzowaniu świata oraz ustanawianiu relacji między słowami a desygnatami zgodnie z zasadami naukowymi, w szczególności z logiką, jak np. w SJPD, SJPSz, USJP).

Dobrze obrazują to przykłady charakterystyki rzeczownika *kaczeniec*:

MPPS:

kaczeniec. **Kaczeńce** to kwiaty rosnące nad brzegami strumieni lub rzek, żółte jak małe kaczki.

ISJP:

kaczeniec [...]. **Kaczeniec** to żółty kwiat rosnący na podmokłych łąkach i na brzegach rzek.

12 Wszystkie te kwestie wiążą się z zagadnieniem słownikowego obrazu świata, o którym pisała szereg Jadwiga Puzynina (1993).

13 Por. Muszyński 1996: 31–37; Wierzbicka 2006: 41–42, 300–302.

14 Pojęcia realizmu „naiwnego” używam w znaczeniu, w jakim funkcjonuje od dawna w niektórych nurtach językoznawstwa, podobnie z pojęciem realizmu scjentystycznego (por. Apresjan 2000: 66–67; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2012: 115–116, 120; Bogusławski 1988: 111–112, 127–128; Wierzbicka 1969 i in.). Pojęcie realizmu zdroworozsądkowego traktuję jako podejście pośrednie, pod pewnymi względami bliskie realizmowi naiwnemu, w innych zaś scjentystycznemu.

USJP:

kaczeniec bot. «*Caltha*, roślina o żółtych kwiatach i dużych, lśniących liściach, rosnąca na podmokłych łąkach, na brzegach rzek, kwitnąca wczesną wiosną; kniec».

Znamienne wydaje się to, że realizm naiwny i zdroworozsądkowy nie wymagają właściwie rozgraniczania i określania statusu definiendum i definiensa. Czytając takie definicje, można mieć wrażenie, że nie czyta się informacji o słowach, tylko o bytach. W wypadku opisu w duchu realizmu naiwnego możliwe jest nawet uwzględnianie informacji na temat swoistej antropocentrycznej percepcji i konceptualizacji obiektów i zjawisk, jak wzmianka o tym, że kaczeńce są żółte jak małe kaczkki, z czym – w domyśle – wiąże się ich nazwa. Realizm scjentystyczny natomiast narzuca rozgraniczenie między słowami a opisami słów. Niemożliwe jest przenikanie się definiendum i definiensa, co znajduje jednoznaczne odzwierciedlenie nawet na poziomie graficznym: metajęzykowy status ontologiczny jest w wypadku definicji podkreślony np. cudzysłowami definicyjnymi.

Przy badaniu wartości stylu ważne jest, by mieć świadomość tego, że dobór takich czy innych wartości przesądza o formie i zawartości całego słownika, choć oczywiście nie każdy artykuł hasłowy musi zawierać przejawy określonego stylu. Oznacza to, że o wartościach stylu słownikowego w danym opracowaniu orzeka się na podstawie poświadczeń zawartych w wybranych artykułach hasłowych. Niestety wiąże się to także z ograniczeniem możliwości pełnego obiektywizmu w badaniu wartości stylu.

3.2. Segmentacja tekstu jako jeden z sygnałów stylu

Wśród eksponentów stylu wyróżnia się sygnały, składające się na filar strukturalno-edytorski stylu leksykograficznego, oraz wykładniki, tworzące filar językowy stylu. Sygnałami stylu w słownikach są niewątpliwie takie środki, jak segmentacja i typografia¹⁵. W wypadku segmentacji znaczenie mają: 1) szpaltowy rozkład tekstu i obecność żywej paginy, 2) rozczłonkowanie tekstu na artykuły hasłowe i związane z tym gniazdowanie artykułów hasłowych bądź jednostek leksykalnych, jak również 3) mikrostruktura artykułu hasłowego, za której wspólny mianownik można uznać schemat słowo – objaśnienie – [egzemplifikacja]. Segmentacja może mieć charakter systemowy w mniejszym lub większym stopniu albo swobodny, co idzie w parze z takimi cechami stylowymi, jak analityczność i naukowość ujęcia lub esencjonalność i potoczność. Różnice w tym zakresie uwidaczniają się w szczególności przy obserwacji rozczłonkowania na artykuły hasłowe oraz mikrostruktury poszczególnych haseł.

15 Zagadnienie segmentacji i typografii słownikowej niewątpliwie wymaga osobnego studium, tu jednak zostanie ono omówione dość ogólnie ze względu na ograniczenia redakcyjne.

W ogólnym rozkładzie tekstu charakterystyczna dla słowników jest dwuszpaltowość, obserwujemy ją w większości opracowań, choć zdarza się też układ wieloszpaltowy, jak w niektórych wydaniach SIJPARct. Zupełnie wyjątkowa jest natomiast jednoszpaltowość, jak np. w *Słowniku synonimów polskich* Adama Stanisława Krasieńskiego (SSPKr 1885). Jedną szpalte główną mają także MPPS i ISJP, towarzyszy jej jednak szpalt pomocnicza z informacjami gramatycznymi. Szpalty pomocnicze są zresztą ciekawym rozwiązaniem zastosowanym dopiero we współczesnych słownikach. Tego rodzaju marginalia, umieszczane przy odpowiednich artykułach hasłowych, zawierają dodatkowe informacje na temat poszczególnych jednostek leksykalnych (głównie informacje fleksyjne i składniowe, lecz także leksykalne), wykraczające, jak można mniemać, poza standardowe potrzeby czy oczekiwania przewidywanych odbiorców słownika.

Żywa pagina to także cecha typowa dla słowników, rzadko się zdarza, że nie występuje (zwłaszcza w słownikach ogólnych). Informacje w niej zawarte dotyczą materiału na danej stronie, stopień ich szczegółowości bywa jednak różny. Niekiedy podawane są początkowe i końcowe hasła z danej rozkładówki (SJPSz, ISJP, USJP) albo ze strony (SW, SJPD, PSWP) lub nawet z danej szpalty (np. SL), niekiedy zaś informacja jest ograniczona do paru inicjalnych liter wyrazu pierwszego i ostatniego na danej stronie (SJPRyk, SIJPARct, NSJPLehr) czy paru inicjalnych liter pierwszych wyrazów w szpalcie (SWil).

Rozkład tekstu nie zawsze jest w pełni decyzją autora (podobnie jak typografia), znaczący udział ma w tym zakresie wydawca, więc można by się wahać, czy ten element traktować jako przejaw stylu. Jednakże jeśli wziąć pod uwagę, że słowniki są dziełami zbiorowymi i styl całości jest wypadkową nie tylko założeń wypracowanych przez redaktora naukowego, które niewątpliwie tworzą podwaliny stylu, lecz także sposobu wyrażania się wszystkich członków zespołu, to wydaje się, że również wkład wydawcy można uwzględnić jako element stylu. Dwuszpaltowość i inne sposoby rozkładu tekstu oraz rodzaj żywej paginy świadczyłyby o konwencjonalności stylu lub jego oryginalności (np. zastosowanie szpalt pomocniczych i marginaliów), a także wskazywałyby na szczegółowość ujęcia, co w oczywisty sposób składa się na ogólny styl opracowania.

Rozczłonkowanie tekstu na artykuły hasłowe to pochodna użytkowego charakteru słowników, a także metody pracy słownikarskiej, w której bardzo istotną rolę odgrywały jeszcze do niedawna uporządkowane alfabetycznie wypisy i kartoteki. Taki sposób porządkowania racjonalnie został przeniesiony z wypisów i kartotek do opracowań leksykograficznych, które były swoistymi wyciągami z materiału zawartego w kartotekach, odpowiednio dobranego i opracowanego. Gniazdowanie, które stanowi wyróżnik niektórych słowników (np. SL i ISJP), świadczyłoby o systemowym spojrzeniu na język jako zbiór jednostek powiązanych ze sobą, w pewnym sensie nawet synsemantycznych, wiązałyby się także z ekonomizacją przekazu i pewną jego skrótowością. Autonomizację artykułów hasłowych można natomiast uznać za

świadczenie takich cech stylu, jak przywiązywanie wagi do szczegółu i do przekazu informacji stanowiących całościowe pakiety.

Złożoność modelu mikrostruktury i rozgraniczanie segmentów mikrostrukturalnych pozwalają obserwować realizowanie w stylu leksykograficznym takich cech, jak systemowość opisu słownikowego lub jego swobodność. Zasadniczo w słownikach daje się zauważyć dążenie do systemowości, które nasila się z biegiem czasu i rozwojem warsztatu leksykograficznego. W związku z tym swobodność jest ważnym sygnałem informującym np. o etapie kształtowania się warsztatu leksykograficznego, o specyficznym adresacie opracowania lub ideowych założeniach związanych z ontologią, racjonalnością i punktem widzenia. Ponadto kolejność uwzględnionych w mikrostrukturze elementów może świadczyć o ważności informacji składającej się na dany element, a w dalszej kolejności – o słownikowej racjonalności czy punkcie widzenia.

Nie bez znaczenia w określaniu stylu są też parametry kwantytatywne, czyli objętość poszczególnych segmentów tekstowych w obrębie artykułu słownikowego, o której wspominał Wiegand (1990: 124). Rozbudowany element egzemplifikacyjny zawierający cytaty (jak np. w słownikach SL, SW, SJPD) wskazuje na dokumentacyjność opracowania, natomiast ograniczony i złożony z kolokacji świadczyłby o pragmatyczności opracowania i nastawieniu instruktażowym (tzn. słownik ma podpowiadać, jak budować zdania z wykorzystaniem danej jednostki).

Ogólnie rzecz biorąc, warto zauważyć, że w zakresie sygnałów stylu (zwłaszcza dotyczących struktury) konwencje słownikowe są w miarę zbieżne i stabilne historycznie – pod tym względem słowniki wyraźnie się wyróżniają na tle innych typów tekstów.

3.3. Leksyka w definicjach i typy egzemplifikacji jako wykładniki stylu w słownikach

Ostatnią grupą komponentów stylu są jego tekstowe wykładniki, obejmujące np. typ słownictwa wykorzystywanego w segmentach zarówno odautorskich, jak i inkorporowanych (tzn. w egzemplach w formie cytatów), określone konstrukcje składniowe czy leksykalne stosowane w segmentach definicyjnych, egzemplifikacyjnych i in., długość wypowiedzi, a zwłaszcza obecność specjalnych formuł definicyjnych (w wypadku definicji kontekstowych), formy (bez)osobowe czasowników w definicjach, operowanie określonym typem egzemplifikacji, sposób kodowania informacji gramatycznych, sposób i miejsce uwzględniania relacji międzywyrazowych (zwłaszcza synonimii). Zwrócimy uwagę na najważniejsze prawidłowości w funkcjonowaniu dwóch elementów: leksyki w definicjach i typów egzemplifikacji.

W wielu słownikach leksyka wykorzystywana w segmentach definicyjnych ma charakter neutralny (niekiedy naukowy) i dosłowny, nieobrazowy (tzn. bez metaforyki i porównań), czasem abstrakcyjny, najczęściej zaś stosowanym modelem jest

genus proximum et differentia specifica (często w formie rozwiniętej, wieloczlonowej), tak np. w NSJPLehr, SJPD:

NSJPLehr:

kropidło [...] 1. narzędzie służące do kropienia, szczególnie w kościele (wodą święconą) [...].

SJPD:

armaniak [...] «napój alkoholowy otrzymywany z wina albo wytłoczyn winogronowych przez ich destylację, produkowany w Armagnac» [...].

kropidło [...] 1. «narzędzie służące do kropienia wodą święconą, zwykle składające się z długiej drewnianej rączki i pęczka podłużnych wiórków z miękkiego drewna; wszelkie narzędzie do kropienia, opryskiwania czego».

Tego typu zapisy byłyby przejawem stylu popularnonaukowego lub naukowego. Z kolei korzystanie z ujęcia obrazowego, porównań, przywoływania konkretów przybliżałoby słowniki do stylu potocznego, co można obserwować m.in. w SJPSz czy ISJP:

SJPSz:

armaniak [...] «francuski napój alkoholowy otrzymywany przez destylację wina, podobny do koniaku» [...].

kozodój [...] «*Caprimulgi*, rząd ptaków nocnych i zmierzchowych, o niewielkim dziobie otwierającym się bardzo szeroko i o ubarwieniu upierzenia jak u sów; obejmuje około stu gatunków, w Europie występują tylko gatunki z rodziny kozodojów właściwych, np. lelek kozodój».

ISJP:

aligator [...]. **Aligator** to drapieżny gad podobny do krokodyla, ale o krótszym i szerszym pysku. Aligatory żyją w rzekach i bagnach Ameryki i Azji.

kropidło [...]. **Kropidło** to przedmiot przypominający miotełkę, którego ksiądz używa do kropienia wodą święconą [podkreślenia – E.R.].

Wymownym wykładnikiem stylu są także egzemplia. W słowniku mogą być one cytatai z anotacją źródłową (lokalizacją), cytatai modyfikowanymi (z anotacją bibliograficzną lub bez niej), przykładami preparowanymi, kolokacjami (Rudnicka 2010: 113–114). Już sam wybór określonego typu egzemplum ma charakter stylistyczny. O słownikach korzystających wyłącznie z cytatów anotowanych można mówić, że kładą nacisk na oryginalność i wskazują na charakter literacki czy dokumentacyjny (przy czym zwykle dokumentują normę wysoką), o opracowaniach bazujących na zdaniach preparowanych czy kolokacjach można natomiast powiedzieć, że kładą nacisk na prototypowość użycia i szablonowość języka, a tym samym wskazują na charakter praktyczny i dydaktyczny słownika. Lektura każdego z typów opracowań jest inna, kontrastowe pod tym względem są choćby SL i SJPRyk (np. hasło *klęska*) czy SJPD i SJPSz (np. hasło *krosta*).

Oprócz tego możliwych jest jeszcze kilka rozwiązań pośrednich, np. sięganie po cytaty z jednoczesną ingerencją w ich formę i z ograniczeniem anotacji do danych osobowych, jak ma to miejsce np. w SW, czy sięganie po cytaty jako „inspirację” do spreparowania na ich podstawie (tzn. z wykorzystaniem słownictwa czy konstrukcji z cytatu) przykładu funkcjonalnego słownikowo. Skrócone i pozbawione anotacji bibliograficznej zdania nie odwracają uwagi od istotnych informacji zawartych w artykule hasłowym, pozwalają się skupić na języku i jego typowych konstrukcjach. Taki sposób egzemplifikacji został wykorzystany w ISJP (w tym wypadku także warto przyrzeć się np. hasłu *klęska*).

Powyższe rozważania mogą się nie wydawać niczym nowym na gruncie metaleksykografii. Wszak od lat wnikliwie opisuje się w niej elementy warsztatu leksykograficznego twórców poszczególnych opracowań, zwłaszcza w studiach monograficznych poświęconych pojedynczym słownikom. Dotychczas jednak nie przypisywano tym elementom wartości stylistycznej.

4. Eksponenty stylu i aplikacje stylometryczne

Na koniec warto wspomnieć o interesującej metodologicznie możliwości wykorzystania w badaniach stylistycznych, zwłaszcza w badaniu eksponentów stylu, aplikacji stylometrycznych. Rozwój językoznawstwa statystycznego i rozpowszechnienie aplikacji do przetwarzania języka naturalnego zachęcają do wypróbowania na materiale słownikowym nowych narzędzi automatycznych, w tym także narzędzi do analizy stylu. Wprawdzie stylometria automatyczna znajduje zastosowanie głównie w analizach tekstów literackich (Eder 2014; Rybicki 2014), jednak użycie narzędzi stylometrycznych w analizach materiału leksykograficznego również daje wyniki skłaniające do refleksji nad sposobami badania słowników. W tym wypadku użyteczność narzędzi stylometrycznych sprawdzano, wykorzystując aplikacje Stylo¹⁶ oraz Jasnopis¹⁷.

Testowy materiał leksykograficzny stanowiło 50 wyrazów opisanych jako hasła słownikowe w jedenastu opracowaniach leksykograficznych wybranych do badania: SL, SJPRyk, SWil, SW, NSJPLehr, SJPD, SJPSz, PSWP, SWJP, ISJP, USJP. Z opracowanej listy haseł na literę *K* zawartych we wszystkich słownikach zostało wybranych

-
- 16 Narzędzie pod nazwą Stylo zostało stworzone przez badaczy z konsorcjum CLARIN-PL i jest dostępne na platformie konsorcyjnej (<http://ws.clarin-pl.eu/demo/stylo2.html>). Analizy prowadzone w aplikacji Stylo opierają się na założeniu, że statystyczne obserwowanie i porównywanie częstości użyć elementów językowych o najwyższej frekwencji tekstowej pozwala scharakteryzować styl pojedynczego autora oraz badać stylistyczne pokrewieństwo tekstów różnego autorstwa.
- 17 Jasnopis (<http://www.jasnopis.pl/>) nie jest zasadniczo narzędziem stylometrycznym, mierzy jedynie poziom trudności tekstu w 7-stopniowej skali, zaleca się stosowanie go do sprawdzania tekstów użytkowych. W analizach szczególną rolę odgrywa długość słów i ich liczba w wypowiedzeniu.

pierwszych 50 haseł występujących w każdym ze słowników (przy czym w wypadku haseł gniazdowych każdy wyraz w gnieździe był traktowany jako osobne hasło, tak jak jest to w większości słowników). Ze względu na typ narzędzi z artykułów hasłowych wybrano do analizy wyłącznie segmenty niekodowane – definicje oraz egzemplifikacje. Analizowano całościowo te elementy dla wszystkich słowników, po czym analizie poddano także każdy z segmentów osobno. Wykonano cztery rodzaje testów: 1) klasyczną analizę autorstwa, 2) rozszerzoną analizę autorstwa, 3) analizę stylu gramatycznego, 4) analizę grup podobieństwa treści. Oprócz tego wykonano analizy za pomocą Jasnopisu, z których wykorzystano dane kwantytatywne dotyczące długości poszczególnych elementów mikrostruktury.

Wyniki uzyskane w testach obrazują (w wyborze) poniższe tabele oraz wykresy:

Tabela 1. Wybrane parametry kwantytatywne słowników wg Jasnopisu¹⁸

	Liczba wszystkich definicji	Średnia liczba definicji w hasle	Liczba zdań w definicji	Średnia długość definicji [w słowach]	Liczba wszystkich egzemplów	Średnia liczba egzemplów przy definicji	Liczba zdań w egzemplum	Średnia długość egzemplum [w słowach]	Stosunek rzecz. do czas. w całości materiału	Stosunek rzecz. do czas. w definicjach	Stosunek rzecz. do czas. w egzemplach
1807 Linde (SL)	138	2,46	1,06	7	202	1,46	1,00	9	2,58	3,08	2,38
1854 Rykaczewski (SJPRyk)	84	1,50	1,05	6	18	0,21	1,00	4	3,58	4,44	1,53
1861 Wileński (SWil)	141	2,52	1,01	8	118	0,84	1,00	4	4,65	5,84	3,58
1900 Warszawski (SW)	271	4,84	1,01	6	466	1,72	1,03	7	3,43	6,05	2,69
1938 Lehr (NSJPLehr)	156	2,79	1,00	7	90	0,58	1,00	7	7,17	17,45	2,86
1958 Doroszewski (SJPD)	130	2,32	1,00	10	349	2,68	1,14	14	2,95	7,92	2,44
1978 Szymczak (SJPSz)	125	2,23	1,00	11	138	1,10	1,00	3	6,70	9,48	3,84
1994 Zgółka (PSWP)	297	5,30	1,00	15	671	2,26	1,01	6	4,50	7,22	3,19
1996 Dunaj (SWJP)	123	2,20	1,00	11	150	1,22	1,01	4	5,04	7,93	2,84

¹⁸ Daty przy nazwiskach autorów/redaktorów słowników oznaczają rok wydania tomu z literą K.

	Liczba wszystkich definicji	Średnia liczba definicji w haśle	Liczba zdań w definicji	Średnia długość definicji [w słowach]	Liczba wszystkich egzempliów	Średnia liczba egzempliów przy definicji	Liczba zdań w egzemplum	Średnia długość egzemplum [w słowach]	Stosunek rzecz. do czas. w całości materiału	Stosunek rzecz. do czas. w definicjach	Stosunek rzecz. do czas. w egzemplach
2000 Bańko (ISJP)	99	1,77	1,09	13	118	1,19	1,03	7	2,80	3,36	2,15
2003 Dubisz (USJP)	140	2,50	1,00	9	147	1,05	1,01	3	6,41	10,50	3,42

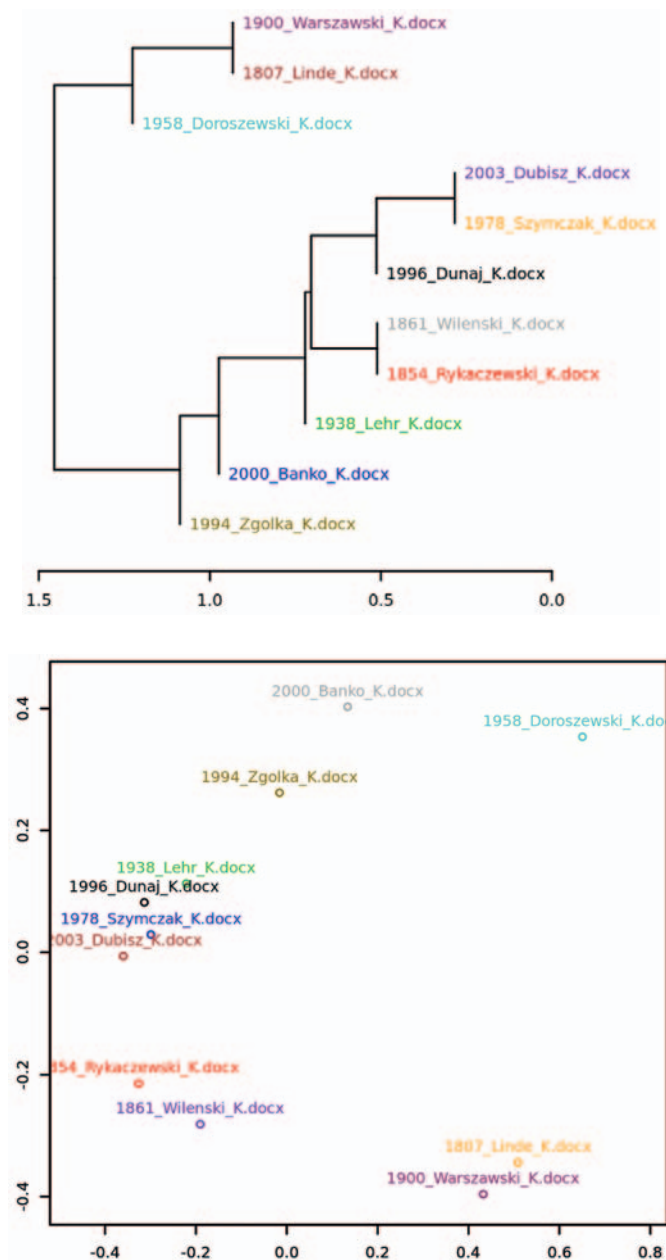
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyliczeń aplikacji Jasnopis.

Zestawienia stylometryczne przedstawione w Schemacie 2 pozwalają stwierdzić dobrą korelację między wynikami analiz automatycznych a tradycyjnymi obserwacjami eksponentów i wartości stylu w odniesieniu do większości słowników. Z analiz wynika, że w badaniu stylu szczególnie użyteczne są takie parametry, jak liczba definicji w haśle, długość definicji, liczba egzempliów, ich długość oraz stopień nominalności w materiale tekstowym. Zwróćmy uwagę na kilka prawidłowości.

Średnia liczba definicji w haśle koreluje z wnikliwością opisu semantycznego będącą pochodną ogólnej wizji systemu leksykalnego i leksykograficznego (niekiedy też z uwzględnianiem w artykule hasłowym wielu jednostek typu frazeologizmy lub wyrażenia terminologiczne). Słowniki nastawione na utylitaryzm, podręczność i maksymalną przystępność dla przeciętnych użytkowników języka na ogół mają niskie wyniki pod tym względem (ISJP, SJPRyk), natomiast słowniki dokumentacyjne, aspirujące do wyczerpującego opisu języka, mają wyniki wyższe (PSWP, SW). Ponadto warto zwrócić uwagę na liczbę zdań w definicji¹⁹. Standardem w leksykografii są definicje jednozdaniowe, dlatego wszelkie odchylenia od tego modelu są warte uwagi, mogą wskazywać na nowatorstwo stylowe słownika w danym okresie i zastosowanie środków sprzyjających łatwiejszemu odbiorowi przekazu (ISJP, SL, SJPRyk). W parze z podręcznym charakterem opracowania i chęcią możliwie przystępnego opisu znaczenia często idzie też długość definicji – dłuższe definicje spotykamy w słownikach „popularnych” (PSWP, ISJP).

19 Ze względu na automatyczność analiz jako zdanie traktowano w tym wypadku wypowiedzenie zamknięte kropką lub znakiem sygnalizującym koniec definicji jako równoważnikiem kropki (tj. np. cudzysłowem ostrokatnym lub definicyjnym), co na tym poziomie ogólności wydaje się właściwe. Delimitację wypowiedzeń definicyjnych można rzecz jasna potraktować także w inny sposób – np. rozważać rolę delimitacyjną średników w definicji – jest to jednak zagadnienie wymagające osobnego studium.

Schemat 2. Zbieżności stylowe słowników według Stylo – klasyczna analiza autorstwa w dendrogramie (górny) i analiza stylu gramatycznego w skalowaniu wielowymiarowym (dolny), analizowany wariant podstawowy obejmujący całość materiału tekstowego (definicje i egzempla)

Źródło: opracowanie własne z zastosowaniem aplikacji Stylo.

O stylu możemy też wnioskować na podstawie stosunku długości definicji do długości egzemplum. Na ogół w słownikach informacyjno-potocznych definicje są dłuższe od egzemplów, ograniczonych do podstawowych modeli syntaktyczno-syntagmatycznych (SJPSz, USJP, SWJP). Natomiast w słownikach, w których te proporcje są odwrócone, na ogół przywiązuje się dużą wagę do literackości i pewnego artyzmu wypowiedzi egzemplifikacyjnych (SJPD, SL, SW).

Z kolei formalizm stylu i wysoki stopień systematyzacji opisu przejawia się m.in. dużym odsetkiem rzeczowników i wysoką wartością stosunku rzeczowników do czasowników (NSJPLehr, USJP, SJPSz), szczególnie wysokimi wartościami cechującą się definicje słownikowe. Większy odsetek czasowników w mikrotekstach słownikowych koreluje zaś z pewną swobodą opisu, wyższym stopniem przystępności i „przyjazności w lekturze” (SL, ISJP).

Co się tyczy zbieżności stylistycznych między słownikami, wynikających z analiz Stylo, to uśrednienie wyników czterech testów w całym materiale tekstowym wskazuje na największe podobieństwo w następujących parach: SJPSz – USJP, SWil – SJPRyk, SJPSz – SWJP, SL – SW, w definicjach z kolei w parach SJPD – SJPSz, SWil – SJPRyk, SWil – SW, SJPRyk – SW, SJPD – USJP, a w obrębie egzemplów w parach SJPSz – USJP, SJPRyk – SJPSz, SJPRyk – USJP, SL – SW. Skomentowanie podobieństwa stylometrycznego każdej z par słowników wymagałoby obszernego studium. Niewątpliwie jednak prawidłowości te mają pokrycie także w lekturze słowników i częstości występowania w nich tożsamyh bądź podobnych sformułowań. Ujawnienie takich zbieżności świadczy więc o użyteczności analiz stylometrycznych w badaniach stylu słownikowego, choć na tym etapie studiów właściwe wydaje się zachowanie stosownej ostrożności wobec metod wyłącznie automatycznych.

Powyższe rozważania nie pozwalają wprowadzić na wyodrębnienie i nazwanie stylu każdego ze słowników, umożliwiają jednak postawienie hipotezy o funkcjonowaniu w polskiej leksykografii pewnych typów stylowych. Wydaje się też, że w wypadku opracowań leksykograficznych trudno mówić o czystości stylowej poszczególnych dzieł, raczej daje się zauważyć zjawisko chimeryzmu stylowego bazującego na kilku podstawowych elementach stylowych, mianowicie: naukowych, potocznych i literackich. Kombinacje i proporcje wykorzystanych elementów pozwalają domniemywać funkcjonowanie takich typów stylowych, jak m.in. informacyjno-popularny (np. ISJP), naukowo-instruktażowy (np. USJP), naukowo-dokumentacyjno-literacki (np. SJPD).

Wnioski

Kategoria stylu wydaje się w słownikarstwie bardzo użyteczna, pozwala bowiem na przyjęcie nowej perspektywy wzbogacającej nurty badawcze metaleksykografii. Umożliwia podjęcie studiów dotyczących m.in. zmian stylów słownikowych, czyn-

ników determinujących te style, istotności i wartości kulturowej zmian stylów, wyodrębnienia podstawowych stylów występujących w różnych nurtach leksykograficznych, użyteczności automatycznych analiz stylometrycznych²⁰.

Wydaje się, że szczegółowe rozpatrywanie słowników w taki sposób, jak szkicowo zaprezentowano na przykładzie wybranych komponentów, z myślą o wartości stylistycznej każdego z nich, otwiera pole dla ciekawych studiów porównawczych, pomaga lepiej zrozumieć celowość rozwiązań zastosowanych w każdym z opracowań, a tym samym może dać pełniejszy obraz dorobku polskiej leksykografii.

Literatura

- APRESJAN Ju.D., 2000, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław.
- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2012, *Tekstologia*, Warszawa.
- BOGUSŁAWSKI A., 1988, *Język w słowniku. Desiderata semantyczne do wielkiego słownika polszczyzny*, Wrocław.
- CIEŚLIKOWA A., 2006, *Dobór przykładów a definicje w artykułach hasłowych: obłuda, ufność, wiara i wierność*, „Prace Filologiczne” LI, s. 65–76.
- DOMOGAŁA A., 2013, *Rzecz o „słowie” w świecie ludzi i zwierząt (na przykładzie odzwierciedlających czasowników mówienia)*, „Linguarum Silva” t. 2, s. 31–53.
- DUBOIS J., DUBOIS C., 1971, *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*, Paris.
- EDER M., 2014, *Metody ścisłe w literaturoznawstwie i pułapki pozornego obiektywizmu – przykład stylometrii*, „Teksty Drugie” nr 2, s. 90–105.
- EJO: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 1999.
- GROCHOWSKI S., 1997, *Wirydarz albo Kwiatki rymów duchownych o dziecięciu Panu Jezusie*, wyd. J. Dąbkowska, Warszawa.
- IJL: „International Journal of Lexicography” 1989, 2 (3).
- ISING G., 1978, *Textverdichtung und Redundanz in der Lexikographie*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock” 27 „Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe” 12, s. 9–13.
- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
- MPPS: M. Krajewska, *Mój pierwszy prawdziwy słownik*, Warszawa 2000.
- MUSZYŃSKI Z., 1996, *Światy za słowami. Ich natura i porządek*, [w:] R. Grzegorzczkova, A. Pajdzińska (red.), *Językowa kategoryzacja świata*, Lublin, s. 27–45.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] nkjp.pl.
- NSJPLehr: T. Lehr-Splawiński (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa 1938–1939.
- PSWP: H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań 1994–2005.
- PUZYNINA J., 1993, *Obraz świata w dziele leksykograficznym M.A. Troca (1764)*, [w:] I. Kunert (red.), *Studien zur polnischen Literatur-, Sprach- und Kulturgeschichte im 18. Jahrhundert: Vorträge der 3. deutsch-polnischen Polonistenkonferenz, Tübingen, April 1991*, Köln, s. 71–87.

20 Należy oczywiście przy tym pamiętać, że porównywanie słowników wymaga uwzględnienia różnic między zasadami hasłowania, ponieważ zakresy pojęcia artykułu hasłowego nie są ekwiwalentne, to zaś jest możliwe jedynie w toku analiz filologicznych, nie zaś automatycznych.

- REY-DEBOVE J., 1971, *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, Paris – La Haye.
- RUDNICKA E., 2010, *Leksykograficzne egzemplum. Sposoby wykorzystania cytatów i kolokacji w polskich słownikach ogólnych*, [w:] I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, Warszawa, s. 111–126.
- RYBICKI J., 2014, *Pierwszy rzut oka na stylometryczną mapę literatury polskiej*, „Teksty Drukie” nr 2, s. 106–128.
- SJIPArct: *Słownik ilustrowany języka polskiego M. Arcta*, Warszawa 1916.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SJPRyk: E. Rykaczewski (oprac.), *Słownik języka polskiego podług Lindego i innych nowszych źródeł*, Berlin – Poznań 1866.
- SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978–1981.
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1807–1814.
- SSPKr: A.S. Krasieński, *Słownik synonimów polskich*, Kraków 1885–1981.
- SW: J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1927.
- SWil: A. Zdanowicz i in. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
- WIEGAND H.E., 1983, *Was ist eigentlich ein Lemma? Ein Beitrag zur Theorie der lexikographischen Sprachbeschreibung*, [w:] idem (red.), *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie III*, Hildesheim, s. 401–474.
- WIEGAND H., 1990, *Dictionary styles: a comparison between the dictionary of Jacob Grimm and Wilhelm Grimm and the revised edition*, [w:] E. Antonsen (red.), *The Grimm brothers and the Germanic Past*, Amsterdam – Philadelphia, s. 115–139.
- WIERZBICKA A., 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław.
- WIERZBICKA A., 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin.
- WOLSKI W., 1986, *Partikellexikographie. Ein Beitrag zur praktischen Lexikologie. With an English summary*, „Lexikographica”, 14, Tübingen.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK D., 2008, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa.

The category of style in metalexicographic research

Summary

The paper discusses the category of style and the validity of its application to dictionaries. The author begins by considering the question of textuality of dictionaries and whether it is possible to analyse them in line with other texts. By invoking concrete examples, she indicates works which use diverse means of expression to convey the same content, which suggests that the category of style may also be applied in the field of lexicography. The author attempts to determine what it would involve to identify style in a dictionary, which components of style may come into play here, and examines the possibilities of observation and interpretation of selected components. Finally, the paper discusses the usefulness of automatized stylistic tools in stylistic research into dictionaries.